

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ (2000–2019)

ΚΟΣΜΑΣ ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Μνήμη Γ. Χ. Χουρμουζιάδη
(1932-2013)

Περιεχόμενα

1

Για την προϊστορία και το προϊστορικό Αιγαίο:

ο χρόνος, ο χώρος και οι «λόγοι»

Τα τελευταία χρόνια τονίζεται, όλο και περισσότερο, από τις κοινωνικές επιστήμες και την αρχαιολογία (Lucas 2005, Hadji & Souvatzi 2014, Παπακωνσταντίνου 2014) η ανάγκη να προσεγγιστούν ο χώρος και ο χρόνος όχι ως ξεχωριστές κατηγορίες που χρήζουν ιδιαίτερης μνείας και ανάλυσης, αλλά ως αλληλεξαρτώμενες έννοιες που η από κοινού μελέτη τους μπορεί να οδηγήσει στην καλύτερη κατανόηση των αρχαίων κοινωνιών. Σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να διευκρινιστεί πως η αναφορά στην προϊστορία γενικά ή στο προϊστορικό Αιγαίο ειδικότερα, συνιστά μια «αναπλαισίωση» στην οποία προβαίνουν οι ερευνητές. Συνιστά, δηλαδή, μια εκ νέου οριοθέτηση χρονικών και χωρικών συμπερασμάτων τα οποία προκύπτουν από τις φυσικές διαστάσεις του χώρου και του χρόνου στο παρόν με βάση συγκεκριμένους προϋπάρχοντες «λόγους» (discourses) οι οποίοι και καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τόσο την προϊστορία γενικά, όσο και το προϊστορικό Αιγαίο, ειδικότερα.

1.1. Ο χρόνος

Είθισται σε κάθε κείμενο που αναφέρεται στο παρελθόν να υπάρχουν χρονολογικοί πίνακες και χρονολογήσεις. Ο χρόνος είναι αναμφίβολα άρρηκτα συνδεδεμένος με την αρχαιολογία και έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και αναστοχασμού των ίδιων των αρχαιολόγων (π.χ. Holdaway & Wandsnider 2008). Είναι γνωστό πως η έννοια του χρόνου θεωρείται σχετική, πως αποτελεί προϊόν δικής μας κατασκευής και αποσκοπεί στο να κατανοούμε καλύτερα το τι συνέβη, άλλοτε και τώρα, μέσα από χρονικές σχέσεις (Moniot 2002, 88-90). Ακόμα και το σημείο μηδέν μιας χρονολόγησης, άλλωστε, δεν ήταν και δεν είναι παντού το ίδιο, αφού ο καθένας επιλέγει το δικό του σημείο μηδέν: η γέννηση του Χριστού, οι Ολυμπιάδες, οι επώνυμοι άρχοντες, η Εγίρα, η κτίση του κόσμου, τα φεγγάρια, το σήμερα, κ.ά., όλα έχουν χρησιμοποιηθεί από διαφορετικούς ανθρώπους σε διαφορετικές εποχές, ως διαφορετικά σημεία χρονολογικής αφετηρίας.

Η επιλογή του τρόπου μέτρησης του χρόνου κάθε φορά είναι, συνεπώς, και πολιτισμικό προϊόν. Η επικράτηση ενός τρόπου χρονολόγησης, άλλωστε, δεν είναι πολιτισμικά ουδέτερη. Αρκεί να λάβουμε υπόψη μας τη σύγχρονη κυρίαρχη μέτρηση

του χρόνου στον επιστημονικό κόσμο με βάση τη γέννηση του Χριστού, ακόμα και για φαινόμενα ή γεγονότα που αναφέρονται σε περιόδους πριν από την εμφάνιση του χριστιανισμού ή και για περιοχές όπου ο χριστιανισμός δεν αποτελεί την κυρίαρχη θρησκεία. Για αυτό το λόγο, άλλωστε ορισμένοι ξένοι ερευνητές επιλέγουν να αναφέρονται όχι σε B.C., π.Χ(ριστού) χρονολογίες, αλλά σε B(efore) C(ommon) E(ra) = πριν από τη σύγχρονη εποχή, ή σε B(efore) P(resent) = πριν από το σήμερα.

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η ανθρωπολογική προσέγγιση του χρόνου ως δηλωτικού της απόστασης του παρόντος από ένα απώτατο παρελθόν που συνδέεται με την αγριότητα και τη βαρβαρότητα, αλλά και η προσπάθεια στον 20ό αιώνα για ακριβέστερη χρονολόγηση, ακόμα και σε ημερολογιακά έτη, μέσω επιστημονικών τεχνικών, όπως η ραδιοχρονολόγηση (βλ. Παπακωνσταντίνου 2014, όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

Ως αποτέλεσμα, ασκείται κριτική στην έννοια της γραμμικότητας του αρχαιολογικού χρόνου και της σχέσης της με τις ανάγκες της νεωτερικότητας για μια τακτοποίηση των πραγμάτων μέσω της τοποθέτησής τους σε μια εξελικτική, συνήθως, σειρά η οποία αγνοεί τις κοινωνικές διαστάσεις του χρόνου και τη διάρκεια (Kotsakis 2014, 43), καθώς ο χρόνος αντιμετωπίζεται σε μια αρχαιολογική αφήγηση ως μια «ολιστική», ανεξάρτητη παράμετρος (Παπακωνσταντίνου 2014).

Τα παραπάνω ισχύουν πολύ περισσότερο όταν μέσω του χρόνου προσπαθούμε να ταξινομήσουμε στη σκέψη μας καταστάσεις που χάνονται στα βάθη του, σε περιόδους που συνηθίζουμε να αποκαλούμε προϊστορικές, καθώς, μάλιστα, δεν υπάρχουν γραπτά τεκμήρια για να τις φωτίσουν και να τις καταστήσουν πιο εύκολα προσιτές. Ο διαχωρισμός της προϊστορίας σε εποχή του λίθου και εποχή του χαλκού που καθιερώθηκε από τον Δανό C. Thomsen στις αρχές του 19ο αιώνα (Trigger 2005, 76-83) και χρησιμοποιείται ευρύτατα μέχρι σήμερα υποδηλώνει, επίσης, μια πολιτισμική αντίληψη. Βασίστηκε στην πεποίθηση πως η διαθέσιμη πρώτη ύλη για την κατασκευή εργαλείων και οι τεχνολογικές γνώσεις του ανθρώπου, και όχι οι κοινωνικές σχέσεις, για παράδειγμα, καθόρισαν την πορεία του και την ιστορία του πάνω στον πλανήτη.

Από την άλλη μεριά αυτή η περιοδολόγηση αντιλαμβάνεται, όπως ήδη σημειώσαμε, τον χρόνο ως ένα ενιαίο και γραμμικό φαινόμενο, ως μια συνεχή αλληλουχία συμβάντων, αδιαφορώντας για μια άλλη ουσιαστική διάσταση του χρόνου, τη διάρκεια, και παραπέμποντας, επίσης, σε μια πρόσληψη των κοινωνικών αλλαγών ως ενιαίων και γραμμικών (Παπακωνσταντίνου 2014). Επιπλέον ο αρχαιολογικός χρόνος είναι αναμφίβολα συμπιεσμένος. Έτσι στις προϊστορικές φάσεις και υποφάσεις συμπυκνώνονται εκατοντάδες χρόνια και χιλιετίες, γεγονός που οδηγεί σε μια γενικευτική ομογενοποίηση των αρχαιολογικών δεδομένων σε μεγάλης διάρκειας χρονική κλίμακα, χωρίς να εντοπίζονται χωροχρονικές αλλαγές που μπορεί να συμβαίνουν στη μικρή κλίμακα, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τη μελέτη του λίθινου υλικού της παλαιολιθικής εποχής (Ευστρατίου 2019, 53).

Παρατaύτα ο παραδοσιακός ορισμός του χρόνου εξακολουθεί να αποτελεί βασικό όπλο για την αρχαιολογία, η οποία μέσω της στρωματογραφίας και της σχετικής χρονολόγησης αλλά και μέσα από την ανάπτυξη των επιστημονικών μεθόδων από-

λυτης χρονολόγησης (βλ. Τουλούμης 1999, 27-30), μέσω της αρχαιομετρίας δηλαδή, προσπαθεί να εντάξει τα ευρήματά της στον χρόνο. Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί πως σήμερα, όπως σημειώνει η Δ. Παπακωνσταντίνου (2014), συνυπάρχουν στις αρχαιολογικές έρευνες όλες οι χρονικές κλίμακες, δηλαδή τόσο οι περιγραφές συμβάντων όσο και οι μεγάλες αφηγήσεις, αλλά και ιδιαίτερες περιγραφές με χρονικές διαστάσεις όπως, για παράδειγμα, οι «βιογραφίες» αντικειμένων. Κατά συνέπεια οι χρονολογικοί πίνακες καθίστανται χρήσιμοι και βρίσκονται συνήθως στην προμετωπίδα κάθε έργου για την προϊστορία. Οι αρχαιολόγοι και οι αρχαιομέτρες εξακολουθούν να αποπειρώνται να συνθέσουν χρονολογικές συνέχειες και ασυνέχειες και να συνδέσουν τις αρχαιολογικές αφηγήσεις με όσο το δυνατόν ακριβέστερες χρονολογήσεις.

Όπως είναι φυσικό, στην απόπειρα αποκατάστασης αυτού του χρονολογικού συνεχούς, προκύπτουν και τα λεγόμενα «κενά» και οι ασυνέχειες. Αυτές θεωρείται, συνήθως, πως συμβαίνουν στις μεταβάσεις ανάμεσα σε διαφορετικές περιόδους και αποτελούν το επίκεντρο της αρχαιολογικής έρευνας και την απασχολούν επί πολλά χρόνια. Ως αποτέλεσμα αναζητώνται τα αίτια αυτών των κενών και εντάσσονται στις αρχαιολογικές αφηγήσεις ιστορίες για εγκαταλείψεις οικισμών που συνήθως, συνδέονται, με κλιματικές και άλλες περιβαλλοντικές αλλαγές και φυσικές καταστροφές, με σιτοδείες, με αρρώστιες κ.λπ. ευνοώντας έτσι μονοσήμαντες γενικευτικές ερμηνείες.

Ανάλογα χρονολογικά κενά απασχολούν και την προϊστορική έρευνα του ελληνικού χώρου. Από τα πιο «δημοφιλή», για παράδειγμα, είναι το κενό, 400 έως 700 χρόνων, μεταξύ μεσολιθικής και νεολιθικής εποχής που θεωρείται πως υπάρχει στο σπήλαιο Φράγχθι της Αργολίδας (Kotsakis 2014, 45) και το περίφημο κενό της Τελικής Νεολιθικής, της 4ης χιλιετίας π.Χ., μεταξύ Νεότερης Νεολιθικής και Πρώιμης Εποχής του Χαλκού που εντοπίζεται από τη ραδιοχρονολόγηση με άνθρακα 14 και υιοθετείται από την αρχαιολογική έρευνα για αρκετές θέσεις της Μακεδονίας (Τσιρτσώνη 2010, 99, Μανιάτης 2014, 212-215, Kotsakis 2014, 61, Dietz et al. 2018).

Στο *Πριν από την Ιστορία* παρατέθηκαν αρκετοί χρονολογικοί πίνακες που ενέτασσαν τα εκεί συζητούμενα αρχαιολογικά ευρήματα σε ευρύτερα χρονολογικά πλαίσια. Στο παρόν βιβλίο θα περιοριστούμε σε μια πιο γενική αναφορά στον χρόνο υιοθετώντας το σχήμα χρονολόγησης του Y. N. Harari (2015, 11-12), ενώ στα επιμέρους κεφάλαια δίνουμε ειδικότερες χρονολογικές πληροφορίες, ακολουθώντας το ισχύον συμβατικό σύστημα πριν από το Χριστό ή πριν από σήμερα. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Y. N. Harari σε ένα Σύμπαν ηλικίας 13,5 δισεκατομμυρίων ετών και σε μια Γη που υπολογίζεται πως έχει ηλικία 4,5 δισεκατομμυρίων ετών, ο κοινός πρόγονος ανθρώπων και χιμπαντζήδων εμφανίζεται πριν από 6.000.000 χρόνια. Στα 2.500.000 χρόνια εξελίσσεται ο πρώτος άνθρωπος του είδους Homo και τα πρώτα εργαλεία εντοπίζονται στην Αφρική, ενώ πριν από 2.000.000 χρόνια ο Homo εξαπλώνεται στην Ευρασία και εξελίσσονται διαφορετικά είδη ανθρώπου. Ο περίφημος Νεάντερταλ κάνει την εμφάνισή του πριν από 500.000 χρόνια στην Ευρώπη και στη Μέση Ανατολή. Πριν από 300.000 χρόνια η φωτιά χρησιμοποιείται καθημερινά.

Ο Homo sapiens εξελίσσεται πριν από 200.000 χρόνια στην ανατολική Αφρική. 70.000 χρόνια πριν από σήμερα συντελείται η αποκαλούμενη Γνωσιακή Επανάσταση, η εμφάνιση, δηλαδή, νέων τρόπων σκέψης και επικοινωνίας. Από εκεί και πέρα, ο Η. sapiens «κατακτά» τον πλανήτη. Φτάνει μέχρι την Αυστραλία πριν από 45.000 χρόνια και μέχρι την Αμερική πριν από 16.000 χρόνια. Στο μεταξύ εξαφανίζεται, πριν από 30.000 χρόνια, ο Νεάντερταλ και πριν από 13.000 χρόνια και το τελευταίο είδος «άλλου» Η. Sapiens, εκτός από τον Η. Sapiens sapiens, ο Η. floresiensis. Πριν από 12.000 χρόνια συμβαίνει η εξημέρωση φυτών και ζώων στη Μέση Ανατολή, η λεγόμενη Αγροτική Επανάσταση, και γύρω στο 4.250 εμφανίζεται η πρώτη αυτοκρατορία, η ακκαδική του Σαργών στη Μεσοποταμία. Ο «πολιτισμός», όπως τον εννοούμε εμείς σήμερα, έχει αρχίσει να διαμορφώνεται ήδη από την Αγροτική Επανάσταση.

1.2. Ο χώρος

1.2.1. Μια αναγκαία επισήμανση

Το αντικείμενο αυτού του βιβλίου επικεντρώνεται στην προϊστορία του ελληνικού χώρου. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί για μια ακόμα φορά πως οι σημερινές κρατικές οντότητες και τα σύνορά τους δεν ανταποκρίνονται, φυσικά, σε κάποια αντίστοιχα προϊστορικά σύνορα. Είναι πάρα πολύ δύσκολο, άλλωστε, να οριστεί το τι σημαίνει χώρος και τι σύνορο στην ίδια την προϊστορία. Όπως επισημαίνει και ο C. Broodbank (2009, 51-56) στην ανάλυση για την αντίληψη της νησιωτικότητας στις προϊστορικές Κυκλάδες, στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, οι κάτοικοι μιας παράλιας θέσης σε ένα νησί, για παράδειγμα, μπορεί να είχαν συναίσθηση κοινότητας και ενιαίου χώρου περισσότερο με μια ορατή απέναντι ακτή που μπορεί να ανήκε σε ένα άλλο νησί ή και στην ηπειρωτική χώρα, παρά με την ενδοχώρα του νησιού όπου κατοικούσαν. Οι σημερινοί χάρτες και οι κατοπτεύσεις του γεωγραφικού χώρου ασφαλώς και δεν υπήρχαν στην προϊστορία και δεν υπήρχε προφανώς και η σύγχρονη αντίληψη και πρόσληψη για τον χώρο.

Συνεπώς και οι ανάλογες κατηγοριοποιήσεις και τα συμπεράσματά μας δεν μπορεί να έχουν οποιοδήποτε σύγχρονα οριζόμενο «εθνικό» πρόσημο. Ο αρχαιολογικός αναστοχασμός των τελευταίων χρόνων (βλ. την αμέσως παρακάτω ενότητα 1.2.2), άλλωστε, έχει επισημάνει το ιδεολογικό υπόστρωμα παρόμοιων προσεγγίσεων και της προέλευσής τους από τον «εθνικό» και «αποικιακό» χαρακτήρα της ιδρυτικής συνθήκης της επιστήμης της αρχαιολογίας, η οποία καθοριζόταν από τον ευρωπαιοκεντρισμό, την ιδέα της δυτικής πολιτισμικής υπεροχής και την τοποθέτηση οποιουδήποτε και ο,τιδήποτε μη δυτικού στη θέση του πολιτισμικά «άλλου».

Σε αυτό το πλαίσιο οικοδομήθηκε και οικοδομείται και η σύλληψη του προϊστορικού Αιγαίου ως ξεχωριστής πολιτισμικής οντότητας που συμβάλλει στη γένεση του ευρωπαϊκού πολιτισμού (Κόπακα 2009). Αξίζει, αφού το Αιγαίο είναι ο χώρος στον οποίο κατεξοχήν αναφέρεται το παρόν βιβλίο, να εντρυφήσουμε για λίγο στο συγκεκριμένο παράδειγμα.

1.2.2. Το Αιγαίο: «ρίζα και διάρκεια»

«Μπροστά στη ράχη της Σέριφος, όταν ανεβαίνει ο ήλιος, τα πυροβόλα όλων των μεγάλων κοσμοθεωριών παθαίνουν αφλογιστία...»

Ο. Ελύτης

Το 1992 ο Οδυσσέας Ελύτης προλογίζοντας τον τόμο με τον, πολύ εύγλωττο για την πρόσληψη και τοποθέτηση του Αιγαίου, τίτλο «Το Αιγαίο: Επίκεντρο Ελληνικού Πολιτισμού» περιέγραφε γλαφυρά την «αδυναμία» των «μεγάλων κοσμοθεωριών» να ερμηνεύσουν τον κόσμο (Ελύτης 1992). Καθώς, μάλιστα, αυτές οι κοσμοθεωρίες συγκρίνονται από τον ποιητή με τη φυσική τάξη των πραγμάτων, «τον ήλιο της Σέριφος», οι αδυναμίες πολλαπλασιάζονται και γίνονται βεβαιότητες. Αυτή η «αφλογιστία» και η «απορία» μπροστά στον κυκλαδικό ήλιο δεν συνιστά απλά μια φιλοσοφικής μορφής ποιητική υποδήλωση του πεπερασμένου και του ανήμπορου της ανθρώπινης σκέψης. Εμπεριέχει, ταυτόχρονα, όλα τα δεδομένα που συνδέουν την ενατένιση μιας ποιητικής ιδιοσυγκρασίας, όπως ο Ελύτης, με την ιδεολογική μετατροπή του χώρου του Αιγαίου σε κομβικό σημείο, σε «επίκεντρο», της ελληνικότητας.

Ο χώρος του Αιγαίου, προσέλαβε, συνακόλουθα, μεταφυσικές, σχεδόν, διαστάσεις ως η «αδιαμφισβήτητη επικράτεια» του ελληνισμού (Οζκιριμλί & Σοφός 2008, 222) με τη συνειδητή επιλογή της ελληνικής διανόησης μετά το 1930, με αιχμή του δόρατος τη λεγόμενη «γενιά του '30», να τον τοποθετήσει στο κέντρο του ενδιαφέροντος και να ορίσει ξανά την ελληνικότητα με βάση τη σχέση της με αυτό. Η «ανακάλυψη» αυτού του ρόλου του Αιγαίου, ανάγεται χρονικά, όπως έδειξε η Α. Λεοντή (Leontis 2005), στη μετά τη μικρασιατική καταστροφή αναδίπλωση της ελληνικής ιδεολογίας, απόρροια της αντίληψης σημαντικών προσωπικοτήτων του ελληνικού μοντερνισμού, όπως και ο Ο. Ελύτης, η οποία εγκαταλείποντας σιγά-σιγά τη «Μεγάλη Ιδέα», στράφηκε στους εσωτερικούς συνεκτικούς δεσμούς του ελληνικού έθνους. Ο Γ. Σεφέρης προσδιόρισε στις *Δοκιμές* του αυτή την καινούρια ιδεολογική μεταστροφή ως «νησιώτικη ιδιοσυγκρασία», ως ένα είδος συναισθηματικής και ψυχολογικής ενσωμάτωσης του Αιγαίου στους νέους της εποχής: «*Εκείνο που χαρακτηρίζει γύρω στα 1930 τις αναζητήσεις των νέων είναι ένα είδος* ***νησιώτικης ιδιοσυγκρασίας****... Το Αιγαίο με τα νησιά του, η θαλασσινή μυθολογία, το ταξίδι προς όλες τις κατευθύνσεις, είναι τα πράγματα που συγκινούν και προσπαθούν να εκφράσουν*» (Γιατρομανωλάκης 1995, 445, η έμφαση δική μου). Στα τέλη της δεκαετίας του '80 και στις αρχές της αντίστοιχης του '90 μια πετυχημένη ραδιοφωνική εκπομπή στην Ελλάδα είχε τον τίτλο «Αιγαίο: ρίζα και διάρκεια». Αυτά τα δυο προσδιοριστικά του Αιγαίου ουσιαστικά, «ρίζα» και «διάρκεια» περιγράφουν την πρόσληψη της έννοιας του Αιγαίου από τους Έλληνες, όπως αυτή οικοδομήθηκε από την παράδοση που δημιουργήθηκε από την εκπαίδευση και τη διανόηση.

Η διαδικασία της μετατροπής του Αιγαίου σε κομβικό σημείο της ελληνικότητας είχε μεν ξεκινήσει από τη δεκαετία του 1930, εδραζόταν, όμως, στέρεα στις αρχαιο-

λογικές ερμηνείες προηγούμενων δεκαετιών. Ο εξελικτισμός και η ρομαντική αρχαιολατρεία ήταν οι δυο βάσεις πάνω στις οποίες στηρίχθηκαν και επιστημονικά οι αρχαιολογικές ερμηνείες του 19ου αιώνα (Τζαχίλη 2006, 15-16). Υπήρχαν όμως, παράλληλα και οι κατάλληλες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οι οποίες διαμόρφωσαν μετά το 1878, ήδη, τις αντιλήψεις ενός νέου «ανανεωμένου εθνισμού», ο οποίος *κατέτεινε στη δημιουργία ενός μεγάλου νεοελληνικού κράτους με επίκεντρο το χώρο του Αιγαίου»*, ενσωματώνοντας στον κυρίαρχο τότε μεγαλοϊδεατισμό το Αιγαίο και τους γύρω από αυτό χώρους και μετασχηματίζοντας τον σε κινητήρια δύναμη της αστικής ανάπτυξης και της ενότητας του έθνους (Βεργόπουλος 1977, 56-57). Η αντίληψη αυτή φτάνει, όπως έχει επισημανθεί (Plantzos 2008) μέχρι σήμερα, αν αναλογιστεί κανείς, ως παράδειγμα, την τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004, όταν ένα τεράστιο κεφάλι κυκλαδικού ειδωλίου αναδύθηκε από τη θάλασσα σηματοδοτώντας και σημειώνοντας τις θεωρούμενες «απαρχές» του ελληνικού πολιτισμού.

Η μετατροπή αυτή, συνεπώς, έχει βαθιές ιστορικές ρίζες που τη δικτυώνουν με τις ιδεολογικές αντιλήψεις του ελληνικού κράτους και της ελληνικής διανόησης και διαπέρασε και διαπερνά, εκτός από τις λογοτεχνικές αναγνώσεις, και τις επιστημονικές προσεγγίσεις για το Αιγαίο.

Ο Δ. Τζιόβας, στην κριτική που ασκεί στον νεοελληνικό μοντερνισμό ως προς τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό, ξεχωρίζει τέσσερις τρόπους προσέγγισης του παρελθόντος (Tziovas 2008, 287-288):

- Τον *συμβολικό ή αρχαιολογικό*, κατά τον οποίο το παρελθόν αντιμετωπίζεται σαν αρχαιολογικό μνημείο, κάτι ιδανικό και απόμακρο που προκαλεί νοσταλγία της αρχαίας δόξας και χρησιμεύει ως συμβολικό πρότυπο και ως μέτρο σύγκρισης για το παρόν.
- Τον *ολιστικό ή ρομαντικό*, όπου το παρελθόν θεωρείται ως μια χαμένη αυθεντικότητα, παρούσα όμως ακόμα με τη μορφή ιχνών σε σύγχρονα πολιτισμικά φαινόμενα, τα οποία εντάσσονται στο λεγόμενο λαϊκό πολιτισμό.
- Τον *αισθητικό ή μοντέρνο*, ο οποίος αποτελεί προέκταση των προηγούμενων. Γι' αυτόν το παρελθόν δεν αποτελεί ιστορική επιβίωση, αλλά περισσότερο αισθητική και στυλιστική συνέχεια, μια αισθητική σύλληψη της «ελληνικότητας», μακριά από υλικούς, ιστορικούς ή γλωσσολογικούς όρους, η οποία αντιμετωπίζει το παρόν μέσα από το πλαίσιο μιας μεταφορικής ισοδυναμίας με το παρελθόν.
- Τον *μεταμοντέρνο*, ο οποίος προσπάθησε να αποδομήσει τους προηγούμενους και να τους αντιμετωπίσει, υπό το πρίσμα και της χρονικής απόστασης, μέσα από ένα πνεύμα κριτικό και, ορισμένες φορές ακόμα και ειρωνικό.

Η συμβολή της αρχαιολογίας και των αρχαιολογικών μνημείων ήταν και είναι καθοριστική προς αυτήν την κατεύθυνση. Τα μνημεία, έχουν διπλή σημασία. Αποτελούν, ταυτόχρονα, τα μυθικά σημάδια ενός παρελθόντος που δεν υπάρχει πια στην πραγματική ζωή και ενός συμβολικού παρόντος που τα αναζωογονεί και τους προσδίδει

τη σημασία που αυτό επιλέγει. Νοηματοδοτούν εξόχως, σ' αυτό το πλαίσιο, τον πολιτισμικό χώρο και του προσδίδουν εκείνα ακριβώς τα χαρακτηριστικά που τον καθιστούν αναγνωρίσιμο και σημαντικό και τον μετατρέπουν σε «πολιτισμικό κεφάλαιο» (Hamilakis & Yalouri 1996) μιας χώρας. Δημιουργείται έτσι η «χωρική διάσταση της παράδοσης», ο «τόπος» τον οποίο φαντασιώνεται ένα έθνος και εκφράζεται μέσω αυτού (Λεοντή 1998, 21-79, Γουργουρής 2007, 203, Χαμηλάκης 2012). Η αρχαιολογική θεωρία ενέταξε στο κριτικό της οπλοστάσιο τις παραπάνω απόψεις (Hamilakis 2005α, Margomenou et al. 2005).

Σε αυτό το πλαίσιο, όμως, παρόλο που η απάντηση για έναν μη ειδικό ή και για κάποιους επιστήμονες ακόμα θεωρείται αυτονόητη, είναι πολύ δύσκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός του Αιγαίου. Όχι φυσικά από γεωγραφική άποψη, ούτε αποκλειστικά ετυμολογικά, αλλά ως προς το τι σημαίνει κάθε φορά, σε διαφορετικές εποχές κάτω από διαφορετικές περιστάσεις και διαφορετικές οπτικές γωνίες. Ανάλογες μελέτες της δεκαετίας του 2000 (Margomenou et al. 2005. 2-5, Κόπακα 2009) κατέδειξαν ότι τα χρησιμοποιούμενα για έναν παρόμοιο ορισμό κριτήρια μπορεί να είναι ποικίλα και να διέπονται από πολιτικές και ιδεολογικές, εθνοκεντρικές ή κρατικοκεντρικές αντιλήψεις, ή ακόμα, απλά και μόνο, και από ερευνητικές προθέσεις απλού γεωγραφικού προσδιορισμού. Είναι λογικό, για παράδειγμα, με βάση τον τρόπο καθορισμού της Αιγαιακής έρευνας να ασκείται κριτική και να θεωρείται επιλήψιμο το ότι δεν περιλαμβάνεται σ' αυτήν η Κύπρος ή η ευρύτερη περιοχή της Αν. Μεσογείου (Ιακώβου 2009). Υπάρχει, όμως, μια σαφής ακαδημαϊκή, στην Ελλάδα και διεθνώς, καθιερωμένη ορολογία σχετικά με την αναγνώριση μιας «Αιγαιακής» αρχαιολογίας ή προϊστορίας με αντίστοιχους ακαδημαϊκούς εκπαιδευτικούς τομείς και μαθήματα (ό.π., 5-8).

Είναι αναμφισβήτητο, όμως, ότι παραμένουν συγκεχυμένα και αδιευκρίνιστα και πολλά θέματα τόσο επιστημολογικής φύσης, όσο και ως προς το περιεχόμενο της Αιγαιακής προϊστορίας. Κυριότερα από αυτά θεωρούνται (Κόπακα 2009, 70-72):

α) το χωρικό και χρονικό πεδίο στο οποίο εκτείνεται η Αιγαιακή προϊστορία, β) η έμφαση στην Εποχή του Χαλκού και η αντιμετώπισή της μέσα από την αναγνώριση των λεγομένων «κοινών» (κυκλαδική, μινωική και μυκηναϊκή κοινή) που ομογενοποιούν τους πολιτισμούς και δεν ευνοούν τις διαφοροποιήσεις, γ) η μορφή των κοινωνιών αυτών (αν είναι ισοκατανεμημένες, ιεραρχικές, θεοκρατικές), δ) ο ρόλος και η θέση των φύλων στην κοινωνία (γυναικοκρατούμενες ή ανδροκρατούμενες κοινωνίες), ε) οι καταγωγικές καταβολές των πολιτισμών που ορίζονται ως Αιγαιακοί, αλλά και στ) ο περιβαλλοντικός ή οικονομικός ντετερμινισμός που διέπει συχνά τις ερμηνείες σε σχέση με την Αιγαιακή προϊστορία.

Έτσι τα προβλήματα που γεννήθηκαν ταυτόχρονα με την αναγνώριση του προϊστορικού Αιγαίου ως χώρου ξεχωριστής αρχαιολογικής έρευνας δεν έχουν επιλυθεί ακόμα και σήμερα, 100 και πλέον χρόνια μετά την πρώτη χρήση του όρου «Αιγαιακός» από τον πρωτοπόρο Άγγλο αρχαιολόγο και αιγυπτιολόγο Sir W.M. Flinders – Petrie (Κόπακα 2009, 67, υποσ. 1).

Σύμφωνα με την Κ. Κόπακα (ό.π., 75-76)

Το προϊστορικό Αιγαίο είναι ένας «μικρός τόπος» που εγείρει «μεγάλα ζητήματα» πολιτισμού –και μάλιστα, στις κυρίαρχες προσλήψεις μας, πολιτισμού «δυτικού τύπου»– που του προσδίδουν, από τον 19ο και τις αρχές του 20ού αιώνα και τις ανακαλύψεις των H. Schliemann και A. Evans, ένα σημαντικό διεθνές επιστημονικό και επιστημολογικό κύρος.

Σήμερα, η αιγαιακή προϊστορία –συχνά με την έμφασή της στην Εποχή του Χαλκού και, κυρίως, στη 2η χιλιετία π.Χ.– αποτελεί ερευνητικό και εκπαιδευτικό αντικείμενο σε πολλά πανεπιστήμια, ινστιτούτα και άλλους φορείς σε όλο τον κόσμο στα οποία εκπαιδεύονται πολλοί Έλληνες και ξένοι προϊστοριολόγοι. Υποστηρίζεται από τις αρχαιολογικές σχολές στη χώρα μας και ενίοτε πριμοδοτείται από κάποιες από αυτές, για παράδειγμα από τη Βρετανική. Χρηματοδοτείται δε ευεργετικά και κατ' αποκλειστικότητα, τις τελευταίες τρεις περίπου δεκαετίες, από ένα αμερικανικό ίδρυμα, το Institute for Aegean Prehistory (INSTAP), και ενισχύεται σημαντικά από την ερευνητική και, πιο πρόσφατα, και την εκδοτική μονάδα του... Αποτελεί τη, συχνά ομώνυμη, θεματική πολλών διεθνών συναντήσεων, μεμονωμένων ή περιοδικών. Τροφοδοτεί, επιπλέον, ένα μεγάλο αριθμό δημοσιεύσεων σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή μονογραφιών και άρθρων σε περιοδικά, σειρές, διαδικτυακούς τόπους.

Ύστερα από όλα αυτά προκύπτουν εύλογα ερωτήματα. Αποτελεί, λοιπόν, το Αιγαίο, για να χρησιμοποιήσουμε τη μεταφορά στην αρχαιολογία από τον Γ. Χαμηλάκη της θεωρίας της «τοπολογίας» της Α. Λεοντή, έναν «*φαντασιακό τόπο*», μέσω του οποίου ομογενοποιούνται και παρουσιάζονται ως ενιαία διαφορετικά φαινόμενα στον χρόνο και τον χώρο, από τη νεολιθική μέχρι την ύστερη εποχή του χαλκού, και από την Κρήτη μέχρι τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας; Μήπως οι αρχαιολογικές συνθέσεις του προϊστορικού Αιγαίου δεν περιγράφουν, τελικά, την ίδια την προϊστορία αλλά τις κάθε φορά αντιλήψεις γι' αυτήν (Hamilakis 2005α, 70-172); Είναι τελικά το Αιγαίο για την αρχαιολογική έρευνα περισσότερο μια ιδέα, παρά ένας γεωγραφικός χώρος, η οποία ιδέα έχει καταδυναστεύσει μάλιστα και ευρύτερα την βαλκανική αρχαιολογία όπως διατείνονται κάποιοι ερευνητές (Gori & Ivanova, 2017, 1-3); Αναμφίβολα, οι απαντήσεις δεν μπορούν να δοθούν ερήμην της ιστορίας της αρχαιολογικής σκέψης και των κάθε φορά «λόγων» (discourses) που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των προσεγγίσεων των ερευνητών για την προϊστορία (Τουλούμης 2014).

1.3. Οι «λόγοι» για την ελληνική προϊστορία

Ξαναγυρνώντας στην κατηγοριοποίηση του Δ. Τζιόβα (βλ. ενότητα 1.2.2) θα παρατηρούσαμε πως παρότι που φαινομενικά μόνο ο *συμβολικός ή αρχαιολογικός τρόπος προσέγγισης*, θα μπορούσε να προσιδιάζει στην αρχαιολογική πραγματικότητα, όσοι ασχολούνται με τις αρχαιολογικές προσεγγίσεις και το θεωρητικό τους υπόβαθρο γνωρίζουν πολύ καλά ότι στην αρχαιολογία ισχύουν τόσο ο *ρομαντικός ή ολιστικός*, όσο και ο *μοντέρνος ή αισθητικός* και ο *μεταμοντέρνος*. Πολλές φορές, μάλιστα, οι τρόποι αυτοί συνυπάρχουν στην αντιμετώπιση του παρελθόντος.

Η προϊστορική αρχαιολογία συνέβαλε και αυτή στον ιστορικό προσδιορισμό του ελληνικού κράτους, της ελληνικότητας, αλλά και της ευρωπαϊκότητάς του, μέσα από την αναζήτηση των πρώτων ριζών του Αιγαιακού πολιτισμού. Η αναζήτηση της ελληνικής ταυτότητας στο παρελθόν «εξελλήνισε» και την προϊστορία (Kotsakis 2008α, Voutsaki 2017). Δημιουργήθηκε έτσι ο επιστημονικός «λόγος» για το Αιγαίο και τον ελληνικό πολιτισμό, ο οποίος «εποίκισε» σταθερά και σταδιακά τις αντιλήψεις για το «αρχιπέλαγος», «αναπλαισιώνοντας» τα δεδομένα διαφορετικών επιστημών, συμπεριλαμβανομένης της προϊστορικής αρχαιολογίας. Σε αυτό το πλαίσιο και οι πρώτοι «ευρετές» του προϊστορικού Αιγαίου, όπως ο Ε. Σλήμαν και ο Α. Έβανς για παράδειγμα, τιμήθηκαν αναλόγως.

Αυτός ο επιστημονικός «λόγος» προχωρεί από κοινού με μια εκτίμηση αισθητικού χαρακτήρα η οποία αναγνωρίζει την ανάπτυξη μιας «υψηλού» επιπέδου τέχνης στους πρώιμους και «προπατορικούς» πολιτισμούς του Αιγαίου. Πρόκειται για μια ιστορία «λογικής και ευαισθησίας», όπως πολύ εύστοχα τη χαρακτήρισε ο C. Broodbank, δανειζόμενος τον τίτλο του ομώνυμου μυθιστορήματος της Τζέϊν Ώστεν και αναφερόμενος στις προσεγγίσεις για τις πρώιμες Κυκλάδες (Broodbank 2009, 115-129). Αν η «λογική» είχε και έχει μια ευρεία διάδοση στην επιστημονική κοινότητα, η «ευαισθησία» άγγιξε και αγγίζει και το ευρύτερο κοινό με αποτέλεσμα τη δημιουργία αντιλήψεων που μετασχηματίζονται σε πεποιθήσεις. Όταν, μάλιστα, η παρόμοια ευαισθησία συνδέεται, όπως έδειξε η πολιτισμική ιστορία (Burke 2009), με αντιλήψεις περί αντιδιαστολής «υψηλής» και λαϊκής κουλτούρας, με έμφαση, μέχρι και τη δεκαετία του 1960, στη μελέτη της πρώτης, και στην αναζήτηση των πηγών της, αντιλαμβάνεται κανείς τον ευρύτερο ρόλο που διαδραμάτισαν οι πολιτισμοί του Αιγαίου στη δημιουργία των γνωστών ιεραρχικών πολιτισμικών κατηγοριοποιήσεων περί μείζονος και ήσσονος σημασίας πολιτισμών (Εικ. 1).

Η περαιτέρω ανάλυση του «λόγου» για το προϊστορικό Αιγαίο είναι διαφωτιστική. Αναφερόμενος στα «τοπία της σύγχρονης Αιγαιακής προϊστορίας», ο Σ. Ανδρέου πραγματοποιεί μια πολύ ενδιαφέρουσα σύνοψη της ιστορίας της προϊστορικής αρχαιολογίας, όπως ασκήθηκε και ασκείται στην Ελλάδα, με βάση τα εκάστοτε θεωρητικά ζητούμενά της και την επιστημονική και ακαδημαϊκή της θέση (Andreou 2005, 74-89) και επισημαίνει τέσσερα βασικά παρόμοια «τοπία» (landscapes).

α. Το πρώιμο «εθνικό», το οποίο αναπτύχθηκε στο μεταίχμιο 19ου και 20ού αιώνα, με κύριο εκφραστή τον Χ. Τσούντα. Η εποχή του Χ. Τσούντα θεωρείται ως η απαρχή της επιστημονικής ενασχόλησης με την προϊστορική αρχαιολογία, αλλά και της σύνδεσης της τελευταίας με τη βασική κατεύθυνση των ιστορικών σπουδών στην Ελλάδα, την απόδειξη, δηλαδή, της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους. Ο «πατέρας» της ελληνικής προϊστορικής αρχαιολογίας, άλλωστε, ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε την ελληνική ταυτότητα των Μυκηναίων, πριν ακόμα από την αποκρυπτογράφηση της Γραμμικής β γραφής (Τουλούμης 2009).

Εικόνα 1. Η προϊστορική αρχαιολογία στα ελληνικά γραμματόσημα Στις απεικονίσεις των γραμματοσήμων, μεταξύ άλλων, ενσωματώνονται η «λογική» και η «ευαισθησία» (βλ. Broodbank 2009, 115-129) και διασταυρώνονται με το πώς οι σύγχρονες κοινωνίες «θυμούνται», ερμηνεύουν και ανακατασκευάζουν το παρελθόν τους. Ένα κυκλαδικό ειδώλιο αντιπροσωπεύει την «Τέχνη του Αιγαίου» το 1979, το πολύπαθο κρανίο των Πετραλώνων δεσπόζει στο αναμνηστικό γραμματόσημο για το 3ο Πανευρωπαϊκό Συνέδριο Ανθρωπολογίας που έγινε στον ομώνυμο χώρο το 1982, ενώ ο Ερρίκος Σλήμαν και η Πύλη των Λεόντων ως σήμα κατατεθέν του μυκηναϊκού πολιτισμού, του οποίου ο πρώτος αναγνωρίζεται ως «ευρετής», απεικονίζονται στο γραμματόσημο, που αφιερώθηκε στα εκατό χρόνια από το θάνατό του (1990).

β. Το «ευρωπαϊκό» που σχετίζεται με το πώς η αιγαιακή προϊστορία μελετήθηκε και διαμορφώθηκε από αρχαιολόγους, κυρίως, της Δύσης, αρχής γενομένης από τον Α. Έβανς και τις ανακαλύψεις του στην Κνωσό στις αρχές του 20ού αιώνα, και το οποίο διήρκησε μέχρι και την αρχή της δεκαετίας του 1950 περίπου.
γ. Το «εθνικό» των δεκαετιών του 1950, 1960 και 1970 το οποίο, με τη συμμετοχή και Ελλήνων αρχαιολόγων, αναδιαμόρφωσε, «ανακαλύπτοντας» εκ νέου τα προϊστορικά ευρήματα και επαναδιατύπωσε τις απόψεις του Χ. Τσούντα. Στο πλαίσιο αυτού του «τοπίου» ο Δ. Ρ. Θεοχάρης, ο ανασκαφέας του νεολιθικού Σέσκλου, θεωρείται ότι διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο.
δ. Το σύγχρονο, το οποίο αφορά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες και χαρακτηρίζεται από μια ραγδαία εξέλιξη της επιστήμης τόσο στο επίπεδο της διεύρυνσης των μελετώμενων εποχών και περιοχών –με την προσοχή στραμμένη όχι πια μόνο στην Εποχή του Χαλκού και στις μυκηναϊκές και μινωικές θέσεις– όσο και στο επίπεδο της ακαδημαϊκής προαγωγής του κλάδου.

Τα παραπάνω «τοπία» σχετίζονται τόσο με τις διαφορετικές προσεγγίσεις του παρελθόντος όπως τις επισήμανε ο Δ. Τζιόβας, αλλά και με τον τρόπο με τον οποίο αυτό το ίδιο παρελθόν «κατασκευάζεται» και παρουσιάζεται στο ευρύτερο κοινό. Ο P. Duke προσδιόρισε τέσσερις παράγοντες, τέσσερις «ηγεμονίες» (hegemonies) –όπως τους ονομάζει, θέλοντας να τονίσει, προφανώς, την κυριαρχική τους δύναμη. Αυτές οι «ηγεμονίες», οι οποίες δρώντας από κοινού διαδραμάτισαν και διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του παρελθόντος, είναι (Duke 2007, 93):

α. Η αποικιοκρατία και ο μοντερνισμός ή νεωτερικότητα.
β. Ο ακαδημαϊκός ελιτισμός.
γ. Τα αρχαιολογικά επιστημονικά παραδείγματα, με την έννοια του «επιστημονικού παραδείγματος» δανεισμένη από τον T. S. Kuhn.
δ. Οι κρατικές πολιτικές για το παρελθόν και οι οικονομικές συνιστώσες τους.

Οι έννοιες που σχετίζονται με κάθε παρόμοια «ηγεμονία» αποκαλύπτουν και το επιμέρους περιεχόμενό της (Duke 2007, 95-117). Στην πρώτη ο πολιτικός, αποικιοκρατικός ιμπεριαλισμός συνοδεύεται και από τον διανοητικό ιμπεριαλισμό. Η ανάδυση της νεωτερικότητας συμβαδίζει με τη δημιουργία του έθνους-κράτους και την επαναδιατύπωση του παρελθόντος. Η προσωπική ζωή αντιμετωπίζεται από τους λόγιους, διανοούμενους της εποχής, με μια ρομαντική αντίληψη, σαν ένας σφοδρός ανεμοστρόβιλος, μια δίνη, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει. Στο επιστημονικό πεδίο, παράλληλα, αυξάνεται η τεχνολογική πολυπλοκότητα μαζί με την πίστη για μια ομοιόμορφη γραμμική εξέλιξη και ένα μοναδικό παρελθόν.

Με τον ακαδημαϊκό ελιτισμό περιγράφεται η τάση να χρησιμοποιείται ο πολιτισμός και η ενασχόληση μαζί του ως ένα πεδίο που εξασφαλίζει στους μελετητές αρχαιολόγους υπεροχή, «διάκριση» με τους όρους του Πιέρ Μπουρντιέ, στο πλαίσιο των κοινωνικών συμφραζομένων της εποχής τους. Προς επίρρωση της παραπάνω άποψης,

αρκεί εδώ να θυμηθούμε όχι μόνο τη συμβολική δύναμη που κατείχαν στον καιρό τους, αλλά και τη διαχρονική απήχηση των μεγάλων ονομάτων της αρχαιολογίας, τον Ε. Σλήμαν και τον Α. Έβανς, για παράδειγμα, αλλά και να επισημάνουμε τον τρόπο με τον οποίο η ακαδημαϊκή αρχαιολογία διατυπώνει, περιχαρακώνει και ελέγχει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η αρχαιολογία ως επιστήμη. Στο ίδιο πλαίσιο αποφασιζόταν και αποφασίζεται τι είναι επιστημονικό και αποδεκτό, συνεπώς, από την ακαδημαϊκή κοινότητα και τι εκλαϊκευτικό και θεωρούμενο, κατά κανόνα, υποδεέστερο.

Η τρίτη «ηγεμονία» αφορά τις κυρίαρχες κάθε φορά αρχαιολογικές θεωρίες και τον τρόπο με τον οποίο καθορίζουν τόσο την αρχαιολογική μεθοδολογία όσο και τις συνεπαγόμενες αφηγήσεις και ερμηνείες. Αναφέρεται, πιο συγκεκριμένα, στα τρία μεγάλα αρχαιολογικά «παραδείγματα»: το ιστορικό-πολιτιστικό, το διαδικαστικό και το μεταδιαδικαστικό. Ο ρόλος των κρατικών πολιτικών των στενά δεμένων με την πολιτισμική διαχείριση και την οικονομική «εκμετάλλευση» του πολιτισμού, μέσω και του τουρισμού, συνιστούν την τέταρτη και τελευταία «ηγεμονία». Ο P. Duke αναγνωρίζει (Duke 2007, 120, 121, fig. 6.1) συγκεκριμένα σ' αυτό το πλαίσιο ένα πλέγμα (*nexus*), το οποίο συνδέει το παρόν με το μινωικό παρελθόν. Το σύγχρονο κράτος μέσω του παρελθόντος νομιμοποιείται και καθίσταται ισότιμο των αντίστοιχων ευρωπαϊκών, αφού τα τελευταία αναγνώρισαν στην κλασική Ελλάδα και στη μινωική Κρήτη τις απαρχές του ευρωπαϊκού πολιτισμού, ενώ τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας θεσμοποίησαν ως ερευνητικά και ιδεολογικά ζητούμενα τις δικές τους προτιμήσεις.

Πέρα από τα «τοπία» και τις «ηγεμονίες», είναι ενδιαφέρον, ωστόσο, να προσεγγίσουμε περισσότερο συνολικά το ζήτημα. Να αναζητήσουμε, επιπρόσθετα, και να εντοπίσουμε, τον «συνεχή λόγο» ή τους «λόγους» (discourses) και τα «είδη λόγων» στους οποίους εντάχθηκε η προϊστορική αρχαιολογική έρευνα και με τους οποίους αναπλαισιώθηκαν τα αρχαιολογικά ευρήματα διεθνώς και κατά πόσον η προϊστορία του Αιγαίου τους ακολούθησε ή δημιούργησε τους δικούς της.

Μπορούμε, λοιπόν, να εντοπίσουμε με βάση τα παραπάνω κριτήρια πέντε περιόδους της ελληνικής προϊστορίας, πέντε, ουσιαστικά, «λόγους» όπως τους ορίσαμε παραπάνω, οι οποίοι συνιστούν ταυτόχρονα και «αρχαιολογικά σύμπαντα», σύμπαντα δηλαδή σημασιών και πρακτικής, σύμφωνα με την ανάλυση του Γάλλου κοινωνιολόγου P. Bourdieu (2006).

Από τη δημιουργία του ελληνικού εθνικού κράτους μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και την εμφάνιση των μελετών του Χ. Τσούντα για την ελληνική προϊστορική αρχαιολογία μιλούν, κυρίως, οι αρχαιολογούντες λόγιοι: ιστορικοί, φυσιοδίφες, γεωλόγοι, παλαιοντολόγοι και οι πλούσιοι μορφωμένοι αστοί, Έλληνες και φιλέλληνες. Αναφερόμαστε σ' έναν **πρωτόλειο** «**συνεχή λόγο**», σ' ένα αρχαιολογικό σύμπαν τόσο προεπιστημονικό όσο και, σύμφωνα με τα μέτρα της εποχής, επιστημονικό. Επηρεάζεται από τις επιστημονικές ανακαλύψεις και θεωρίες της εποχής με κυρίαρχες αυτές της εξέλιξης και της διαρκούς προόδου και συνδέεται με το διεθνή αστικό μετασχηματισμό και τον οικονομικό φιλελευθερισμό που έκαναν τα πρώτα βήματά τους και στην ελληνική κοινωνία.